

A társadalmi egyenlőtlenségek és rétegződés fogalma és típusai

A szociológiában a társadalmi rétegződés fogalma bizonyos értelemben az adott társadalomra jellemző társadalmi egyenlőtlenségek kifejezésére szolgál. A társadalmi rétegződés empirikus kutatásában főleg négy fajta eljárás alakult ki a társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalmi rétegződés mérésére: a társadalmi osztályok, a foglalkozásipresztízs-skálák, a társadalmi-gazdasági skálák és a társadalmitávolság-skálák alapján való mérés. Egy másik tanulmányban – az osztályelemzésektől eltekintve – áttekintettem az említett felfogásokat és az adott felfogások főbb általános szociológiai elméleti problémáit, valamint röviden foglalkoztam a sokdimenziós rétegződésfelfogással is (Farkas 2018). Általános tanulságként azt hangsúlyoztam, hogy igen sok empirikus kutatási eredmény halmozódott fel a szóban forgó téma empirikus kutatásában, azonban a társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalmi rétegződés kutatása általános szociológiai elméleti szempontból nem tekinthető kielégítően megalapozottnak.

Ebben a tanulmányban más kutatók felfogásaihoz képest új felfogásban tárgyalom a társadalmi egyenlőtlenségeket és a társadalmi rétegződést, de e felfogás saját munkáimban elég messzire visszavezethető (Farkas 1991, 190–208). A társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalmi rétegződés e tanulmányban tárgyalandó felfogása egy átfogó társadalomelméletbe, az intézményes szociológia elméletébe illeszkedik. Ezért gyakran kell majd hivatkoznom *Társadalomelmélet* című munkám eddig megjelent kötetekre és fejezeteire, és a szóban forgó elmélet korábban tárgyalt és e tanulmányban használt fogalmait és összefüggéseit az olvasónak ismernie kell a tanulmány megfelelő értelmezéséhez.¹

A fent említett tanulmányra (Farkas 2018) hivatkozva, e tanulmányban már eltekintek a társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalmi rétegződés főbb felfogásainak az érdemi tárgyalásától, valamint az e tekintetben jelentős munkákra történő hivatkozásoktól. A tanulmány első részében meghatározom a társadalmi egyenlőtlenségek fogalmát és megkülönböztetem egymástól a társadalmi egyenlőtlenségek típusait: a helyzetbeli, az állapotbeli és a rendi társadalmi egyenlőtlenségeket. Ehhez kapcsolódva, a második részben meghatározom a társadalmi rétegződés fogalmát és – a társadalmi egyenlőtlenségek típusainak megfelelően – különbséget teszek a társadalmi rétegződés típusai között. A harmadik részben viszonylag részletesebben tárgyalom a társadalmi rétegződés típusait: a társadalmi helyzetrétegződést, a társadalmi állapotrétegződést és a társadalmi rendi rétegződést.

(A társadalmi egyenlőtlenségek fogalma és típusai) A társadalmi egyenlőtlenségek fogalmának meghatározásában nem alakult ki egyetértés a szociológiai irodalomban, és a társadalmiság különböző felfogásai a társadalmi egyenlőtlenségek fogalmának különböző felfogásaiban is megjelennek. Például az egyik megfogalmazás szerint a társadalmi egyenlőtlenségek olyan különbségek az emberek között, amelyek hatással vannak életükre, különösen jogaikra vagy lehetőségeikre és a jutalmakra vagy privilégiumokra, amelyeket élveznek (Grabb 1984, 4). Blau (1987, 76) szerint a társadalmi egyenlőtlenségek az erőforrásokban vagy a rangsorolt státusokban meglévő különbségek az emberek között. Hradil (2010) szerint: „Társadalmi egyenlőtlenségek alatt azokat a társadalmilag

létrehozott és viszonylag tartós cselekvési feltételeket értjük, amelyek az általánosan elfogadott életcélok megvalósítását a társadalom bizonyos tagjai számára nagyobb, mások számára kisebb mértékben teszik lehetővé” (401).

A szociológiai irodalomban talán a legszélesebb körben elfogadott értelemben a társadalmi egyenlőtlenségek olyan egyenlőtlenségek az emberek között, amelyek emberi szempontból egyáltalán jelentősek. Ezeket az egyenlőtlenségeket én emberi egyenlőtlenségeknek nevezem, és ezekhez képest szűkebb értelemben határozom meg a társadalmi egyenlőtlenségek fogalmát. Az *emberi egyenlőtlenségek* a szükségletkielégítés összetevőiben mint a cselekvések meghatározó tényezőiben vagy következményeiben meglévő olyan különbségek az emberek között, amelyek – közvetlenül vagy közvetve – az adott egyének szükségleteinek különböző szintű kielégítését teszik aktuálisan lehetővé vagy a szükségletek különböző szintű kielégítését valószínűsítik meg.

A fenti meghatározás szerint az emberi egyenlőtlenségek fogalmát bizonyos értelemben a cselekvésekre vonatkoztatva határozom meg. Azonban nem önmagukban a cselekvésekre vonatkoztatva, hanem az adott egyének vagy csoportok számára a szükségletkielégítés összetevőit képező olyan létezőkre vonatkoztatva, amelyek a cselekvések meghatározó tényezőit vagy következményeit képezik. Eszerint önmagukban a cselekvések vagy magatartások közötti egyenlőtlenségeket (például az alkalmazottak munkateljesítményei vagy a zenészek játékának színvonala közötti egyenlőtlenségeket) nem vesszük figyelembe e fogalom meghatározásában. Csak olyan szempontból és anynyiban vesszük figyelembe, amennyiben az adott cselekvésekben a cselekvések egyenlőtlen meghatározó tényezői nyilvánulnak meg, és/vagy az adott szubjektumokra nézve az adott cselekvések egyenlőtlen következményekkel járnak, e tekintetben összehasonlítva az egyéneket egymással.

Az emberi egyenlőtlenségek társadalmi természetű vagy nem társadalmi természetű egyenlőtlenségek egyaránt lehetnek. Azonban minket közelebből a társadalmi egyenlőtlenségek érdekelnek. Felfogásom szerint *társadalmi egyenlőtlenségeknek* nevezzük az *egyének vagy csoportok között a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeiben mint a cselekvések meghatározó tényezőiben vagy következményeiben meglévő egyenlőtlenségeket. A társadalmi egyenlőtlenségek típusai vagy formái: a helyzetbeli, az állapotbeli és a rendi társadalmi egyenlőtlenségek.*

A fenti meghatározásban ismertnek tekintem a szükségletkielégítés összetevőinek, a szükségletkielégítés előfeltételeinek, valamint a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeinek a fogalmát, azonban itt röviden kitérek arra, hogy mit értek a szóban forgó kifejezéseken. Az intézményes szociológia elméletének legfőbb alapfogalmaként, a *Társadalomelmélet* második fejezetében vezettem be – a szükséglet szűkebb fogalmához kapcsolódva – a szükségletkielégítés összetevőinek, illetve ezeken belül a szükséglet tárgyának és negatív tárgyának, valamint a szükségletkielégítés eszközeinek és (pozitív vagy negatív) feltételének a fogalmát. Meghatározásom szerint a szükségletkielégítés előfeltételei magukban foglalják a szükségletek objektív tárgyait, valamint a szükségletkielégítés eszközeit és pozitív feltételeit (Farkas 2010a, 164–179) Ezekkel az alapfogalmakkal itt nem foglalkozom, de felhívom a figyelmet arra, hogy az intézményes szociológia elméletének a megértéséhez, és (ezen elméleten belül) a társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalmi rétegződés következőkben tárgyalandó felfogásának a megértéséhez is elengedhetetlen az említett alapfogalmak ismerete és megértése.

Felfogásom szerint a szükségletkielégítés összetevői lehetnek közvetlenül vagy közvetve társadalmi természetű létezők (ehhez lásd: Farkas 2010b, 98–102). Eszerint közvetlenül is társadalmi létezőknek tekintjük a szükségletkielégítés intézmények által létrehozott,

illetve meghatározott eszközeit és feltételeit. A közvetlen társadalmi létezőket közvetlenül intézmények, vagy intézmények által létrehozott, illetve meghatározott cselekvési lehetőségek és képességek hozzák létre, illetve határozzák meg. Ezek az összetevők formai szempontból egyrészt lehetnek cselekvési lehetőségek és képességek, illetve olyan összetettebb társadalmi létezők, amelyek intézmények által létrehozott és a szükségletkielégítés eszközeit és/vagy feltételeit képező cselekvési lehetőségekből és képességekből épülnek fel. Ilyen társadalmi létezők az érdekek, a társadalmi erők, a társadalmi viszonyok, és a társadalmi viszonyokból felépült összetettebb létezők. Másrészt közvetlen társadalmi létezőknek tekintjük az előbbi természetű cselekvési lehetőségek és képességek, illetve az érdekek, a társadalmi erők és a társadalmi viszonyok által közvetlenül meghatározott cselekvéseket. Közvetlen társadalmi létezőknek tekinthetjük továbbá az ilyen cselekvésekből felépült nagyobb viselkedési egységeket, kölcsönhatásokat, folyamatokat. Harmadrészt dolgok is lehetnek közvetlenül társadalmi természetűek, amennyiben intézmények által közvetlenül meghatározottak, mint például a pénz, az oklevél vagy az igazolvány.

Közvetett társadalmi létezőknek tekintjük azokat a létezőket, amelyek önmagukban nem társadalmi természetűek, de a közvetlen társadalmi létezők következményeiként értelmezhetőek. Például a munkába járáshoz használt gépkocsi, a háztartásban a konyhai tűzhely vagy a kerti szerszám nem intézmények által meghatározottan, hanem technikai tulajdonságaiknál fogva képezik a szükségletkielégítés eszközeit (bár a gépkocsi használatához intézményes engedélyre is szükség van), ezért közvetlenül nem társadalmi természetűek. Azonban közvetve, olyan szempontból társadalmi természetűek, hogy általában pénzért lehet hozzájuk jutni, a pénz megszerzése érdekében munkát kell vállalni, a munkavállaláshoz szakképesítés szükséges stb. A pénz, a munkavállalás, a szakképesítés ugyanis már közvetlenül is társadalmi létezők. A közvetett társadalmi létezők már nemcsak a szükségletkielégítés eszközei vagy feltételei lehetnek, hanem a szükségletek objektív tárgyai is, amennyiben a közvetlen társadalmi létezők következményeiként állhatnak a szükségletkielégítés szolgálatában. Például az élelmiszert, a televíziót vagy a lakást nyilvánvalóan nem intézmények teszik a szükségletek tárgyaivá, de az előbb említett értelemben a szükségletkielégítés társadalmi összetevőit képezik.

A fentebb hivatkozott helyen adott meghatározásom szerint a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételei magukban foglalják a szükségletkielégítés közvetlen és közvetett társadalmi eszközeit és pozitív feltételeit, valamint a szükségletek azon objektív tárgyait, amelyek a közvetlen társadalmi összetevők következményiként állhatnak a szubjektum rendelkezésére. A fentebb hivatkozott helyen bevezettem a társadalmi javak fogalmát, és eszerint társadalmi javaknak nevezük a szükségletkielégítés dologi és állapotbeli társadalmi előfeltételeit.

Tehát a társadalmi egyenlőtlenségek az egyének vagy csoportok között a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeiben meglévő egyenlőtlenségek. Az emberi egyenlőtlenségek fogalmának megfelelően, a szükségletkielégítés olyan társadalmi előfeltételeit vesszük figyelembe a társadalmi egyenlőtlenségek fogalmában, amelyek az adott szubjektumok számára a cselekvések meghatározó tényezőit vagy következményeit képezik. Ilyen értelemben a közvetlenül vagy közvetve társadalmi természetű egyenlőtlenségek három formában létezhetnek: a társadalmi helyzetek, a társadalmi állapotok és a rendi helyzetek formájában. Ebből a szempontból tehát megkülönböztetjük egymástól a helyzetbeli, az állapotbeli és a rendi társadalmi egyenlőtlenségeket.

A társadalmi helyzet fogalmát a *Társadalomelmélet* tizenegyedik fejezetében határozta meg, és eszerint a társadalmi helyzet az adott egyén (vagy csoport) helyzete a társadalmi viszonyok rendszerében, amely magában foglalja egyrészt az érdekviszonyok rendszerében

elfoglalt helyzetet, másrészt a társadalmi erőviszonyok rendszerében elfoglalt helyzetet (Farkas 2013, 241–242). *A helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségek az egyének vagy csoportok társadalmi helyzetei szerinti egyenlőtlenségek az adott egyének vagy csoportok között, amelyeket elvileg a helyzeti társadalmi erő egyenlőtlenségei fejeznek ki.* Meghatározott társadalmi helyzetek az érdekviszonyok és a társadalmi erőviszonyok szerint nem csupán különbözőek, hanem egymáshoz képest lehetnek előnyösebb vagy hátrányosabb helyzetek is, ahogyan azt a fentebb említett fejezetben, a társadalmi helyzet típusainak tárgyalásánál (251–266) láthattuk.

Az előbb említett fejezetben bevezettem a helyzeti társadalmi erő fogalmát (Farkas 2013, 294). Bár a helyzeti társadalmi erő empirikus mérése nem problémamentes, az egymáshoz képest előnyösebb vagy hátrányosabb társadalmi helyzeteket elvileg az adott helyzetekben lévő egyének vagy csoportok helyzeti társadalmi erői szerint különböztethetjük meg egymástól. Az adott társadalmi csoportban az egyes egyének (vagy csoportok) várható társadalmi állapotát egymáshoz képest tudjuk megadni; az egyes egyének (vagy csoportok) várható társadalmi állapotai közötti arányok elvileg a helyzeti társadalmi erők közötti arányokat tükrözik.

Igy például a hatalmi helyzet nyilvánvalóan előnyösebb, mint a kiszolgáltatott helyzet, hiszen – a helyzeti társadalmi erő által meghatározottan – az előbbi kiemelkedő mértékben, az utóbbi viszont csak igen kis mértékben teszi aktuálisan lehetővé az érdekek érvényesítését. Ugyanakkor a tartalmilag különböző társadalmi helyzetek nem feltétlenül jelentenek egyenlőtlen helyzeteket is. Találhatunk olyan társadalmi helyzeteket is, amelyek bár az érdekviszonyokat és erőviszonyokat tekintve különbözőek, de nem egyenlőtlenek, mert hasonló mértékű helyzeti társadalmi erőt hoznak létre, így az érdekek hasonló mértékű megvalósítását teszik aktuálisan lehetővé. Nagyon valószínű például, hogy egy adott társadalmi csoportban a pártolt és a közepes tolerált helyzetben lévő egyének hasonló mértékben előnyös helyzetben vannak, annak ellenére, hogy magatartásuk és a társadalmi folyamatokban betöltött szerepük igen különböző lehet. Amíg ugyanis a pártolt helyzet az érdekviszonyok szempontjából, a közepes tolerált helyzet az erőviszonyok szempontjából kedvezőbb.

A *Társadalomelmélet* tizenegyedik fejezetében a társadalmi helyzet fogalmához képest lényegesen különböző fogalomként vezettem be a társadalmi állapot fogalmát. Eszerint társadalmi állapotnak nevezzük általában az érdekérvényesítés mértékét, az adott társadalmi csoportban vagy társadalmi életszférában az egyén érdekeinek egészét figyelembe véve és mások érdekei érvényesülésének a mértékéhez viszonyítva (Farkas 2013, 249–251). A szóban forgó két fogalomnak megfelelően, a helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségek fogalmához képest lényegesen különböző fogalomként vezetjük be az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségek fogalmát. *Az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségek az egyének vagy csoportok között általában az érdekérvényesítés mértéke, azaz a társadalmi állapotok (főleg a társadalmi javakkal való ellátottság mértéke) szerinti egyenlőtlenségek.*

Az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségek általában véve jelentik az érdekérvényesítés mértékének egyenlőtlenségeit az adott egyének vagy csoportok között. Ezek az egyenlőtlenségek egyrészt és főleg abban a vonatkozásban foglalják magukban az egyenlőtlenségeket, hogy az egyéneknek, illetve csoportoknak milyen mértékben állnak rendelkezésükre a társadalmi javak. Másrészt abban a vonatkozásban, hogy a rendelkezésükre álló társadalmi javak megteremtése vagy megszerzése az adott szubjektumok részéről milyen mértékű közvetlen ráfordítást igényelt vagy igényel. Míg a helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségek a mindennapi szemlélők számára általában kevésbé láthatók,

az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségek többnyire a mindennapi szemlélők számára is jól láthatók. Például az állami (vagy nemzeti) társadalomban jelentős egyenlőtlenségeket találunk az emberek között a keresetek vagy jövedelmek, a lakáskörülmények, a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság stb. tekintetében.

Bár elméletileg egyértelmű különbséget tehetünk a helyzetbeli és az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségek között, ezek az egyenlőtlenségek a valóságban nem válnak el élesen egymástól. Bizonyos társadalmi állapotok ugyanis más szempontból társadalmi képességekként is létezhetnek, és ilyen minőségükben már a társadalmi helyzetekben és a helyzetbeli egyenlőtlenségekben is megjelenhetnek. Például a kereset mint a munkatevékenység hozama a társadalmi állapot összetevőjének tekinthető, és a kereseti egyenlőtlenségek jellemzően társadalmi állapotbeli egyenlőtlenségek. Azonban, ha egy adott egyén keresetét nagyrészt nem a magán- és a közösségi életben felhasználandó javak vásárlására fordítja, hanem befekteti egy gazdasági vállalkozásba, a megkeresett pénz tulajdona már társadalmi képességet képez a számára, így társadalmi erejének és társadalmi helyzetének az alkotórészét képezi. Tehát ilyen szempontból a kereseti egyenlőtlenségek a helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségekben is létezhetnek. Másik példával élve, adott egyének lakáskörülményei általában társadalmi állapotokra jellemzők, és az adott egyének között a lakáskörülményekben meglévő egyenlőtlenségek állapotbeli egyenlőtlenségek. Azonban amennyiben egyes egyének igen nagy lakással rendelkeznek, és annak egy részét bérebe adják, számukra a lakás tulajdona már társadalmi képességgént is létezik, így társadalmi erejüket és társadalmi helyzetüket is jellemzi. Azaz ilyen szempontból a lakáskörülményekben meglévő egyenlőtlenségek a helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségekben is létezhetnek.

Az előző bekezdésben említett átfedések a helyzetbeli és az állapotbeli egyenlőtlenségek között azonban nem csupán elméletileg, hanem az empirikus szociológiai kutatásokban is kiküszöbölhetők. Ehhez ki kell emelnünk az alapvető társadalmi folyamatot, amelyet vizsgálni szeretnénk, és ehhez képest tekinthetjük a szóban forgó szempontból vitatható létezőket a társadalmi helyzetek vagy a társadalmi állapotok alkotórészeinek, tehát a helyzetbeli vagy az állapotbeli egyenlőtlenségek hordozóinak.

A Társadalomelmélet tizenegyedik fejezetében adott meghatározásom szerint rendi helyzetnek nevezzük a kifejezett értékek alapján feltételezett általános intézményes szabályrendszerben az adott egyén vagy csoport által elfoglalható intézményes helyzethez képest az adott egyén (vagy csoport) valóságos intézményes helyzetét, illetve a két helyzet közötti eltérést, a szubjektum érdekeire vonatkoztatva (Farkas 2013, 275–280). A rendi egyenlőtlenségek az egyének vagy csoportok rendi helyzetei szerinti egyenlőtlenségek. Azaz, rendi egyenlőtlenségeknek nevezzük az abban rejlő társadalmi egyenlőtlenségeket az egyének vagy csoportok között, hogy az adott egyének vagy csoportok a feltételezett általános intézményes szabályrendszerben elfoglalható intézményes helyzethez képest eltérő, és számukra viszonylag előnyösebb vagy hátrányosabb intézményes helyzetben vannak.

Rendi egyenlőtlenségekről akkor beszélünk, ha (1) az egyes egyénekre vagy csoportokra a kifejezett értékek alapján feltételezett általános intézményes szabályrendszerben megfogalmazott intézményes szabályokhoz képest különböző intézményes szabályok vonatkoznak; (2) a valóban érvényben lévő, illetve a valóságban érvényesülő szabályok az egyes egyének vagy csoportok érdekeivel egyező vagy ellentétes irányba térnek el a feltételezett általános intézményes szabályrendszerhez képest, és (3) ezek az eltérések különböző mértékben előnyösek vagy hátrányosak az egyes egyének vagy csoportok számára, érdekeik érvényesítése szempontjából.

A rendi egyenlőtlenségek önmagukban véve csupán normatív egyenlőtlenségek az emberek között. Az e tekintetben releváns intézmények társadalmi természetét és a normatív egyenlőtlenségek társadalmi következményeit figyelembe véve tekinthetjük ezeket az egyenlőtlenségeket társadalmi egyenlőtlenségeknek. Felfogásom szerint a különböző társadalmi helyzetek nagyrészt a különböző rendi helyzetek meghatározása révén határozzák meg az érdekérvényesítés mértékét és a társadalmi állapotot (Farkas 2013, 296). A társadalmi helyzetek meghatározó hatásával összefüggésben, a különböző rendi helyzetek különböző mértékben teszik aktuálisan lehetővé az érdekek érvényesítését, illetve jobb vagy rosszabb társadalmi állapotok elérését.

A fentiek szerint a társadalmi egyenlőtlenségek az egyének vagy csoportok között a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeiben meglévő egyenlőtlenségek. Eszerint a közvetlen szükségletkielégítés, illetve a szükségletmotivált magatartások vonatkozásában az egyének és csoportok között található egyenlőtlenségeket nem tekintjük és nem nevezzük társadalmi egyenlőtlenségeknek. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy eleve nem vesszük figyelembe a közvetlen szükségletkielégítésben meglévő egyenlőtlenségeket. A mai magyar társadalmat vizsgálva kétségtelenül jelentős egyenlőtlenségeket találunk például abból a szempontból, hogy kik hogyan táplálkoznak, hogyan szórakoznak, milyen divatosan öltözködnek, milyen gyakran és hol nyaralnak, milyen egészségi állapotban vannak stb. Azonban számunkra ezek az egyenlőtlenségek mint a társadalmi egyenlőtlenségek következményei jelentősek; azaz, amelyeket alapvetően társadalmi egyenlőtlenségek határoznak meg, de önmagukban nem társadalmi egyenlőtlenségek. A helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségek – a rendi egyenlőtlenségekkel összefüggésben – alapvetően meghatározzák az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségeket, majd az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségek alapvetően meghatározzák a közvetlen szükségletkielégítés egyenlőtlenségeit.

Máshol volt szó arról, hogy egyes felfogások szerint a társadalmi egyenlőtlenségeket a presztízs szerinti egyenlőtlenségek fejezik ki a legjobban (Farkas 2018, 477–478). Hangsúlyoztam, hogy én elfogadom a presztízs normativista felfogását, amely szerint a presztízs kifejező, illetve személyes természetű jutalom és képesség. Azaz fogalmaink szerint a presztízs a szubjektum számára a lelki szükséglet tárgyát képező jutalom, valamint olyan befolyásolási képesség (közösségi erő), amely a befolyásolt fél számára a lelki szükséglet tárgyát képezi. Azonban felfogásom szerint az ilyen értelemben vett presztízsnak a társadalmi élet szférájában elvileg nincs jelentősége és a valóságban is kevés a jelentősége; a presztízs elvileg a közösségi élet szférájában létezik, és a presztízsnak a valóságban is a közösségi élet szférájában van igazán jelentősége².

Tehát felfogásom szerint a presztízs szerinti státuszt félrevezető társadalmi státusznak nevezni, mert a presztízs nem társadalmi természetű. A presztízs szerinti státusz fogalmát a *presztízs-státusz* kifejezéssel is jelölhetjük, e fogalmat így megkülönböztetve a szociológiai irodalomban általában a státusz kifejezéssel jelölt más fogalmaktól, valamint a társadalmi helyzet, a társadalmi állapot és a rendi helyzet felfogásom szerinti fogalmától.

Annak ellenére, hogy a foglalkozások elvileg társadalmi természetű létezők, felfogásom szerint is beszélhetünk a foglalkozások presztízsről. Eszerint a foglalkozások presztízse elvileg a foglalkozások életszférákat átívelő, életszférák közötti értékelésének az eredménye. A közösségi élet szférájában döntően más személyes tulajdonságok jelentősek az egyének számára, mint a társadalmi élet szférájában. Azonban vannak olyan személyes tulajdonságok, személyiségjegyek, amelyek alapvetően más szempontból, de jelentősek mind a társadalmi életben, mind a közösségi életben. Tehát az egyének a társadalmi élet szférájában belüli különböző társadalmi helyzetekhez, társadalmi-intézményes helyzetekhez és szerepekhez, valamint

részben a társadalmi élet szférájában jelentős, részben a magán- és a közösségi élet szférájában is jelentős társadalmi állapotokhoz sajátos személyiségtypusokat (és esetleg részben sajátos testi alkatokat) társítanak. Felfogásom szerint a *foglalkozások presztízse* elvileg azt fejezi ki, hogy az adott foglalkozásra jellemzőnek tartott személyiségtypus (és esetleg testi alkat) tulajdonságai milyen mértékben felelnek meg a közösségi élet szférájában érvényes közösségi értékek szerinti ideális személyiségtypusnak (és esetleg testi alkatnak)?.

A fentiek szerint egy foglalkozás presztízse annál alacsonyabb vagy magasabb, az adott foglalkozásra jellemzőnek tartott személyiségtypus (és esetleg testi alkat) tulajdonságai minél kevésbé vagy minél inkább megfelelnek a közösségi élet szférájában osztott közösségi értékek szerinti ideális tulajdonságoknak. Bár az empirikus presztízskutatások felfogásom szerint döntően nem a presztízst mérik, úgy tűnik, hogy az említett értelmezést bizonyos mértékben alátámasztja Zhou (2005, 99–102, 130) kutatása, amely szerint egy foglalkozás presztízse (a hat tényező közül itt három tényezőt kiemelve) annál nagyobb, (1) minél jelentősebb tudás jellemző rá, (2) minél kevésbé jellemző rá a társadalmi erő és a hatalom (authority) alkalmazásával összefüggő feszültség és konfliktus, és (3) minél jelentősebb szervezési és társulási képesség jellemző rá.

Azokban a sablonos személyiségtypusokhoz kapcsolódó presztízstnek főleg a személytelen nyilvánosságban van jelentősége, amely valahol a magánélet és a közösségi élet szférájának a határterületén értelmezhető. Az egymást személyesen nem ismerő vagy kevésbé ismerő egyének ily módok tulajdonítanak egymásnak bizonyos presztízst a magánélet és a közösségi élet határterületein. A közösségi élet szférájában egymással rendszeres kölcsönhatásban lévő és egymást jól ismerő egyének nem a sablonos személyiségtypusok alapján, hanem a megtapasztalt valós személyes tulajdonságoknak, valamint a közösségi-intézményes helyzeteknek és szerepeknek megfelelően tulajdonítanak egymásnak kisebb vagy nagyobb mértékű presztízst.

(A társadalmi rétegződés fogalma és tipizálása) Mint már említettem, a szociológiában a társadalmi rétegződés fogalma bizonyos értelemben az adott társadalomra jellemző társadalmi egyenlőtlenségek kifejezésére szolgál. A társadalmi réteg és a társadalmi rétegződés alábbi rövid meghatározásában bizonyos értelemben elfogadom a szociológiai irodalomban általánosan vagy széles körben elfogadott felfogást. *A társadalmi réteg a társadalmi egyenlőtlenségek adott formája szerint hasonlóan előnyös vagy hátrányos helyzetben vagy állapotban lévő egyének összessége. A társadalmi rétegződés a társadalmi rétegek társadalmi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága.* E meghatározás szerint a társadalmi rétegek elvileg csupán kategóriális csoportok; tehát egy adott társadalmi réteg csak esetlegesen alkothat együttélési (társadalmi, vagy esetleg érzelmi, felemás testiségi vagy közösségi) csoportot.

Tehát olyan értelemben elfogadom a szociológiai irodalomban általánosan vagy széles körben elfogadott felfogást, hogy a társadalmi rétegződés fogalma a társadalmi egyenlőtlenségek kifejezésére szolgál. Lényeges különbség van azonban a szociológiai irodalomban kialakult különböző felfogások és saját felfogásom között abban a tekintetben, hogy milyen természetű egyenlőtlenségeket nevezünk társadalmi egyenlőtlenségeknek, valamint milyen értelemben vett helyzetek és állapotok vonatkozásában beszélünk társadalmi egyenlőtlenségekről és társadalmi rétegződésről.

A mai rétegződésméletek Weber felfogására vezetnek vissza a társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalmi rétegződés többdimenziós elemzését (Weber 1967, 241–255; 1987, 303–308). A társadalmi rétegződés vonatkozásában általában úgy értelmezik Weber felfogását

az erő megoszlásának formáiról, hogy e szerint a társadalmi rétegződésnek három fő típusa van. Az egyik típus a gazdasági helyzet (a tulajdoni és a piaci helyzet) szerinti rétegződés, illetve az osztálystruktúra; a másik a presztízst (és az életstílust) kifejező státusz szerinti rétegződés. A társadalmi rétegződés harmadik típusát – az e tekintetben különböző értelmezések szerint – a társadalmi erők (Vanfossen 1979, 40–41), a pártok (Etzioni-Halevy 1993, 17; Grabb 1984, 55–58; Saunders 1990, 20–23) vagy a társadalmi blokkok (Scott 1996, 41–42, 192; 2002, 30) szerinti rétegződés képezi.

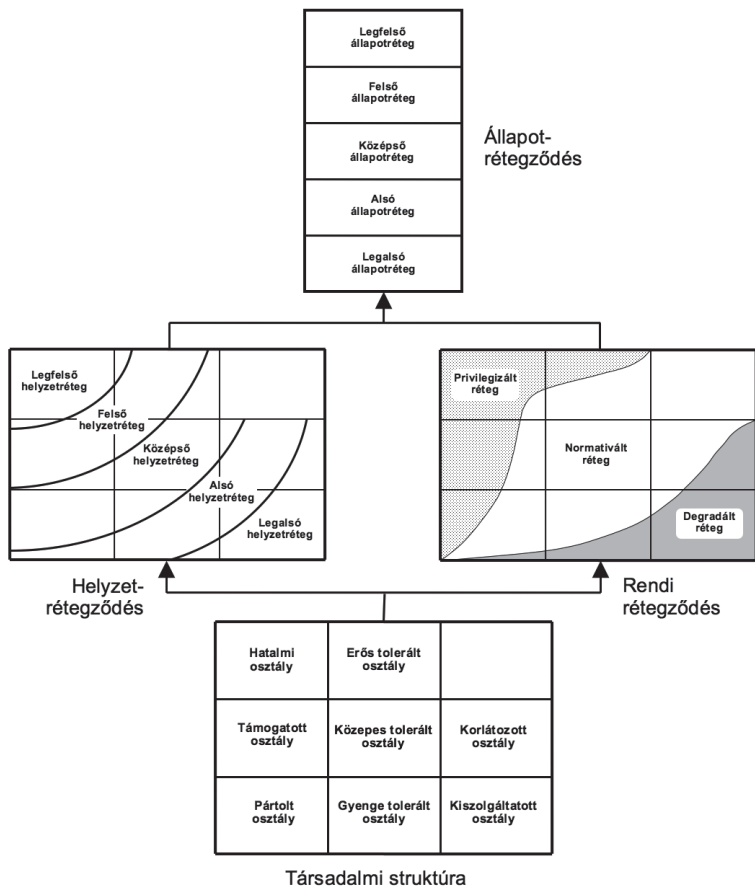
A Weberre hivatkozó, fenti felfogással kapcsolatban egyrészt azt említem meg, hogy felfogásom szerint a társadalmi osztályok önmagukban nem rétegek, de általában magukban rejtik a társadalmi egyenlőtlenségeket. Tehát tisztázást igényel az a kérdés, hogy a társadalmi osztályokat milyen értelemben és mennyiben tekinthetjük társadalmi rétegeknek. Másrészt, mint fentebb említettem, felfogásom szerint a presztízst nem társadalmi természetű létező, a presztízst szerinti egyenlőtlenségek nem társadalmi egyenlőtlenségek, tehát a presztízst szerinti rétegződés nem társadalmi rétegződés. Fentebb már utaltam arra, hogy a *Társadalomelmélet* tizenegyedik fejezetében a rendi helyzeteket én nem a presztízst (vagy a presztízst és az életstílust) szerint különböztettem meg egymástól, hanem az előnyös vagy hátrányos megkülönböztetések szempontjából (Farkas 2013, 275–280). Fentebb ilyen értelemben határoztam meg a rendi egyenlőtlenségek fogalmát, és alább majd ilyen értelemben határozom meg a rendi rétegződés fogalmát. Harmadrészt a pártok, blokkok vagy önmagukban (az érdekviszonyoktól függetlenül) a társadalmi erők szerinti tagolódást nem tekintem a társadalmi rétegződés valamely fő típusának.

A fentebb kiemelt meghatározás szerint a társadalmi rétegződés a társadalmi egyenlőtlenségek adott formája szerinti társadalmi rétegek társadalmi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága. Azaz, *a társadalmi egyenlőtlenségek típusainak vagy formáinak megfelelően a társadalmi rétegződés következő típusait vagy formáit különböztetjük meg egymástól: (1) a társadalmi helyzetrétegződés, (2) a társadalmi állapotrétegződés és (3) a társadalmi rendi rétegződés.*

A társadalmi rétegződés fenti három típusát az 1. ábrán szemléltetem. Az ábrával egyrészt arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a társadalmi struktúra önmagában nem rétegződés, és a társadalmi struktúrától megkülönböztethetjük a társadalmi rétegződés három típusát. Másrészt azonban (amennyiben az adott társadalomban léteznek társadalmi egyenlőtlenségek) a társadalmi struktúra magában rejtje a helyzetrétegződést, valamint meghatározza a rendi rétegződést és az állapotrétegződést.

Egy másik tanulmányban sajátos értelemben határoztam meg a társadalmi struktúra fogalmát, a társadalmi osztály fogalmával összefüggésben (Farkas 2019). Eszerint társadalmi osztálynak nevezzük az adott társadalomban lényegében hasonló társadalmi helyzetben lévő egyének összességét, és elvileg a tipikus társadalmi helyzetek szerinti társadalmi osztályokat különböztethetjük meg egymástól (hatalmi osztály, kiszolgáltatott osztály, pártolt osztály, közepes tolerált osztály stb.). A társadalmi osztály fogalmára is támaszkodva, a következőképpen határoztam meg a társadalmi struktúra fogalmát. A társadalmi struktúra az adott társadalmi csoportot alkotó társadalmi osztályok, és az adott osztályok közötti tipikus társadalmi viszonyok sajátos összessége. Eszerint a társadalmi struktúra fogalma leegyszerűsítve fejezi ki az adott társadalom tagjainak társadalmi viszonyait és társadalmi helyzetét, kiemelve e viszonyok és helyzetek leglényegesebb vonásait.

Weber (1987, 308) osztálytársadalomnak nevezi az olyan társadalmat, amely inkább osztályok szerint tagolódik, és rendi társadalomnak nevezi az olyan társadalmat, amely inkább rendek szerint tagolódik. E megfogalmazás szerint egy adott társadalomra többé

1. ábra: A társadalmi rétegződés típusai és a társadalmi struktúra

vagy kevésbé mindkét tagolódás jellemző lehet. Én azt hangsúlyozom, hogy elvileg bármely társadalom elemezhető a társadalmi rétegződés általam megkülönböztetett három típusa vagy formája szempontjából. Viszonylag nagyobb méretű társadalmi csoportokban eleve létezik társadalmi struktúra és szükségszerűen jelen van a társadalmi rétegződés mindhárom formája. A társadalmi rétegződés szóban fogó három típusával vagy formájával a következő részben foglalkozom.

(A társadalmi rétegződés típusai: A helyzetrétegződés) Fentebb, a társadalmi egyenlőtlenségek típusainak vagy formáinak megfelelően, megkülönböztettem egymástól a társadalmi helyzetrétegződést, a társadalmi állapotrétegződést és a társadalmi rendi rétegződést. A következőkben először a helyzetrétegződéssel, majd az állapotrétegződéssel foglalkozom, végül a rendi rétegződés tárgyalására kerül sor.

A társadalmi helyzetréteg a közel hasonló mértékű helyzeti társadalmi erővel rendelkező egyének összessége, akik számára a társadalmi helyzet hasonló esélyt nyújt érde-

keik érvényesítésére, azaz meghatározott társadalmi állapotok elérésére. A társadalmi helyzetrétegződés a társadalmi helyzetrétegek helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága, tehát a társadalmi struktúra egyenlőtlenségi metszete.

Az érdekvizonyok és a társadalmi erőviszonyok szerint különböző társadalmi helyzetek egymáshoz képest lehetnek hasonlóan előnyös vagy hátrányos helyzetek, valamint lehetnek előnyösebb vagy hátrányosabb helyzetek is. Fentebb (a helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségek tárgyalásánál) már hangsúlyoztam, hogy az e tekintetben egymással egyenlő vagy egymáshoz képest egyenlőtlen társadalmi helyzeteket elvileg az adott helyzetekben lévő egyének vagy csoportok helyzeti társadalmi erői szerint határozhatjuk meg.

Tehát az érdekvizonyok és a társadalmi erőviszonyok szerint az egyéneket egyrészt társadalmi osztályokba soroljuk, egy adott osztályba sorolva a (közel) hasonló érdekvizonyokkal és erőviszonyokkal rendelkező, azaz (közel) hasonló társadalmi helyzetben lévő egyéneket, valamint különböző osztályokba sorolva az adott szempontból különböző egyéneket. Mint fentebb említettem, az így meghatározott társadalmi osztályok és a közöttük lévő tipikus társadalmi viszonyok alkotják a társadalmi struktúrát. Másrészt, az adott egyének társadalmi helyzeteiből eredő helyzeti társadalmi erők nagysága szerint az egyéneket társadalmi helyzetrétegekbe soroljuk, egy adott rétegbe sorolva a (közel) hasonló mértékű helyzeti társadalmi erővel rendelkező egyéneket, valamint különböző rétegekbe sorolva az adott szempontból különböző egyéneket. Eszerint – példaként ötszintű rétegződést figyelembe véve –, megkülönböztethetjük egymástól a legfelső, a felső, a középső, az alsó és a legalsó helyzetréteget. Az így meghatározott társadalmi helyzetrétegek helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága alkotja a társadalmi helyzetrétegződést. Azt magától értetődőnek tekinthetjük, hogy ebben a vonatkozásban mit értünk rangsoron; a társadalmi helyzetrétegek helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségek szerinti távolságán elvileg egy adott réteg átlagos helyzeti társadalmi ereje és egy másik réteg átlagos helyzeti társadalmi ereje közötti mennyiségi különbséget értjük.

A társadalmi egyenlőtlenségek tárgyalásánál már hivatkoztam néhány példára a tartalmilag különböző és az egyenlőtlenségek szempontjából hasonló vagy különböző társadalmi helyzetekre vonatkozóan. Így például a hatalmi helyzet nyilvánvalóan előnyösebb, mint a kiszolgáltatott helyzet, vagy a támogatott helyzet előnyösebb, mint a korlátozott helyzet. Azonban például a pártolt és a közepes tolerált helyzetben lévő egyének, valamint a támogatott és az erős tolerált helyzetben lévő egyének lehetnek hasonló mértékben előnyös vagy hátrányos helyzetben, annak ellenére, hogy magatartásuk és a társadalmi folyamatokban betöltött szerepük igen különböző lehet.

Tehát egy adott társadalmi rétegbe különböző társadalmi helyzetű egyének és csoportok is tartozhatnak. E tanulmányban nem foglalkozom azzal, hogy a társadalmi magatartásokat alapvetően az adott társadalmi osztályhelyzet, a társadalmi kölcsönhatásokat alapvetően a társadalmi struktúra egésze határozza meg. Azonban alább majd rámutatok arra, hogy a társadalmi állapotok egyenlőtlenségeit, azaz a társadalmi állapotrétegződést alapvetően a társadalmi struktúra egyenlőtlenségi metszete, azaz a társadalmi helyzetrétegződés határozza meg.

(A társadalmi rétegződés típusai: Az állapotrétegződés) A társadalmi helyzet és a társadalmi állapot fogalma közötti megkülönböztetésnek megfelelően, fentebb különbséget tettem a helyzetbeli és az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségek között. Tehát a társadalmi helyzetrétegződéstől megkülönböztethetjük azt a fogalmat, amely az állapotbeli

egyenlőtlenségek kifejezésére szolgál, és amelyet társadalmi állapotrétegződésnek nevezek. *A társadalmi állapotréteg a közel hasonlóan jó vagy rossz társadalmi állapotban lévő egyének összessége. A társadalmi állapotrétegződés a társadalmi állapotrétegek állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága.*

A társadalmi egyenlőtlenségek tárgyalásánál már említettem, hogy a helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségek a mindennapi szemlélők számára általában kevésbé láthatók, azonban az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségek többnyire a mindennapi szemlélők számára is jól láthatók. Tehát míg a társadalmi helyzetrétegződés a mindennapi szemlélők számára általában kevésbé látható, addig a társadalmi állapotrétegződés többnyire a mindennapi szemlélők számára is jól látható. Az utóbbi szempontból – példaként ötszintű rétegződést figyelembe véve – megkülönböztethetjük egymástól a legfelső, a felső, a középső, az alsó és a legalsó állapotréteget. E rétegek rangsora és egymástól való távolsága alkotja a társadalmi helyzetrétegződést. Azt itt is magától értetődőnek tekinthetjük, hogy ebben a vonatkozásban mit értünk rangsoron; a társadalmi állapotrétegek állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségek szerinti távolságán egy adott réteg tagjainak átlagos társadalmi állapota és egy másik réteg tagjainak átlagos társadalmi állapota közötti mennyiségi különbséget értjük.

A társadalmi struktúra és a társadalmi helyzetrétegződés fogalmához hasonlóan, a társadalmi állapotrétegződés fogalma is értelmezhető nemcsak az állami (vagy nemzeti) társadalom szintjén, hanem a különböző társadalmi csoportokban. Vizsgálhatjuk például egy teljesítménybéres ipari üzemben a munkások társadalmi állapotrétegződését aszerint, hogy a munkások milyen besorolási bérrel rendelkeznek, általában hány túlórárt és milyen magas teljesítményszázalékot érnek el havonta, és e tényezőkkel összefüggésben végül milyen mértékű ráfordítás révén mennyit keresnek. Az állami (vagy nemzeti) társadalom szintjén vizsgálva a társadalmi állapotrétegződést, figyelembe kell vennünk például az egyének jövedelmében, pénzbeli megtakarításaiban, lakáskörülményeiben, a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságban, a lakossági szolgáltatások elérhetőségében stb. meglévő egyenlőtlenségeket.

A Társadalomelmélet tizenegyedik fejezetében viszonylag részletesen foglalkoztam azal a kérdéssel, hogy a társadalmi helyzet alapvetően meghatározza az érdekérvényesítés mértékét és a társadalmi állapotot, nagyrészt a rendi helyzet és a társadalmi kapcsolatok meghatározásával és meghatározó hatásával összefüggésben (Farkas 2013, 251–266, 290–299). A szóban forgó összefüggést itt átértelmezem az adott társadalmi csoport, illetve társadalom szintjére. *A társadalmi helyzetrétegződés – az alább tárgyalandó rendi rétegződéssel (és a társadalmi kapcsolatokkal) összefüggésben – alapvetően meghatározza a társadalmi állapotrétegződést.* Ugyanis a helyzetrétegződés – mint a társadalmi struktúra egyenlőtlenségi metszete – a társadalmi struktúra azon vonatkozását foglalja magában, amely alapvetően meghatározza az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségeket.

Az egyének szintjén szemlélve, az érdekérvényesítés mértékét és a társadalmi állapotot alapvetően az adott egyén (vagy egyének) társadalmi helyzete, illetve társadalmi helyzetében adott helyzeti társadalmi ereje határozza meg. Tehát az adott társadalom szintjén elemezve ezt a kérdést, a társadalmi állapotrétegződést alapvetően a társadalmi helyzetrétegződés – mint a társadalmi struktúra egyenlőtlenségi metszete – határozza meg. A fentebb is hivatkozott helyen arra is rámutattam, hogy az egyének szintjén a társadalmi helyzet szóban forgó hatása részben a rendi helyzet közvetítésével valósul meg (Farkas 2013, 296). Tehát az adott társadalom szintjén elemezve ezt a kérdést, a társadalmi struktúra, illetve a társadalmi helyzetrétegződés hatása részben a rendi rétegződés közvetítésével valósul meg. Azonban a rendi rétegződés meghatározottságának

és következményeinek a tárgyalására – a területi korlátokra tekintettel – ebben a tanulmányban nem kerül sor. Valamint arra is rámutattam (296–299), hogy az egyének szintjén a társadalmi helyzet szóban forgó hatása részben a társadalmi kapcsolatok meghatározásával összefüggésben valósul meg. Tehát az adott társadalom szintjén szemlélve ezt a kérdést, a társadalmi struktúra, illetve a társadalmi helyzetrétegződés hatása részben a társadalmi kapcsolatok, illetve e kapcsolatokból felépült társadalmi egyesülések és hálózatok eloszlásának a meghatározásával összefüggésben valósul meg. Itt nagyrészt a társadalom azon tagolódásáról van szó, amelyet Weber (1967, 253–255) a pártok szerinti tagolódásként tárgyalt, ugyanis Weber pártokon nem csupán politikai pártokat, hanem általában érdekszövetségeket értett. Én a társadalmi egyesülések és hálózatok szerinti tagolódást nem különböztetem meg a társadalmi rétegződés egyik fő típusaként, de röviden rámutatok a szóban forgó tagolódás és a társadalmi struktúra, illetve a társadalmi helyzetrétegződés, valamint a társadalmi állapotrétegződés közötti összefüggésekre.

Az adott érdekviszonyok és társadalmi erőviszonyok, illetve a különböző társadalmi helyzetek nagymértékben meghatározzák azt, hogy az adott helyzetben lévők körében, valamint az adott helyzettől eltérő helyzetben lévő egyénekként milyen valószínűséggel alakulhatnak ki szoros vagy laza társadalmi kapcsolatok, azaz társadalmi egyesülések vagy társadalmi hálózatok.⁴ Tehát a társadalmi struktúra és a társadalmi helyzetrétegződés nagymértékben meghatározza azt, hogy adott társadalmi osztályokon és helyzetrétegeken belül, valamint a különböző társadalmi osztályok, illetve helyzetrétegek tagjai között milyen valószínűséggel alakulhatnak ki társadalmi egyesülések vagy társadalmi hálózatok. A társadalmi struktúra és a társadalmi helyzetrétegződés ezáltal a társadalmi egyesülésekkel és hálózatokkal összefüggésben határozza meg a társadalmi állapotrétegződést. Egyrészt, a társadalmi egyesülések és – az elmélet engedményes szintjén figyelembe véve – a társadalmi hálózatok visszahatnak a társadalmi viszonyokra, azaz visszahatnak a társadalmi struktúrára és a helyzetrétegződésre, és ily módon vannak hatással a társadalmi állapotrétegződésre. Másrészt, a társadalmi egyesülések és a társadalmi hálózatok a társadalmi struktúra és a helyzetrétegződés meghatározó hatását közvetítve határozzák meg a társadalmi állapotrétegződést.

Egy adott társadalomban a valóságban inkább nem társadalmi egyesülések, hanem társadalmi hálózatok jönnek létre az egyének bizonyos köreiben. Máshol rámutattam arra, hogy a társadalmi hálózatok jellemzően főleg a hatalmi helyzetben lévő egyének köré szerveződve, illetve a hatalmi helyzetben lévő egyénekhez kapcsolódóan alakulnak ki, és jellemzően kialakul egyrészt a hatalmi társadalmi hálózat, másrészt a hűségi társadalmi hálózat (Farkas 2019). Így a legvalószínűbb, hogy a hatalmi osztály tagjain túl a támogatott és az erős tolerált, valamint a pártolt társadalmi osztály tagjai rendelkeznek jelentős társadalmi kapcsolatokkal. Bizonyos valószínűséggel létrejöhetnek társadalmi hálózatok (esetleg társadalmi egyesülések) más társadalmi osztályokon belül és között is, de a leghátrányosabb helyzetű osztályok, különösen a kiszolgáltatott társadalmi osztály tagjai kevés valószínűséggel rendelkeznek jelentős társadalmi kapcsolatokkal.

(A társadalmi rétegződés típusai: A rendi rétegződés) A társadalmi egyenlőtlenségek típusainak vagy formáinak megfelelően megkülönböztettem egymástól a társadalmi helyzetrétegződést, a társadalmi állapotrétegződést és a társadalmi rendi rétegződést. Eddig a helyzetrétegződéssel és az állapotrétegződéssel foglalkoztam, végül rátérek a rendi rétegek és a rendi rétegződés tárgyalására.

Máshol rámutattam arra, hogy Weber a rendi helyzet fogalmának meghatározásában a megbecsültségre és az életstílusra (a magyar fordításban: életvitelre) helyezi a hangsúlyt, és csupán másodlagosnak, mintegy járulékos ismertetőjegynek tekinti az egyének adott körére jellemző „pozitív vagy negatív privilégiumokat” (pl. Farkas 2016, 94–97). A szóban forgó szerző meghatározása szerint a rend olyan egyének sokasága, akik hasonló rendi helyzetben vannak, tehát akikre sajátos megbecsültség és sajátos életstílus jellemző, valamint akikre sajátos – pozitív vagy negatív – privilégiumok jellemzőek (Weber 1967, 247–253; 1987, 307–308). Felhívtam a figyelmet arra is, hogy Weber felfogása szerint a rendi helyzet fogalma tulajdonképpen nem a fogalmaim szerinti társadalmi élet szféráján belüli helyzetre, hanem a magán- és a közösségi élet szféráján belüli helyzetre vonatkozik. Ezzel összefüggésben, Weber szerint a rend és a rendi rétegződés fogalma sem a társadalmi élet szféráján belüli rétegződést, hanem a magán- és a közösségi élet szféráján belüli rétegződést fejezi ki. Mint írja: „az osztályok a javak termeléséhez és megszerzéséhez való viszonyok szerint tagozódnak, a rendek a javak fogyasztásának elvei szerint, különösen életvitel-módok alakjában” (Weber 1967, 253).

Fentebb már utaltam arra, hogy a *Társadalomelmélet* tizenegyedik fejezetében sajátos értelemben határozta meg a rendi helyzet fogalmát, és a Weber által figyelembe vett ismertetőjegyek közül a pozitív vagy negatív megkülönböztetéseket emeltem ki a rendi helyzet ismertetőjegyeként (Farkas 2013, 275–280). A rendi helyzetek tipizálása során különbséget tettem a privilegizált, a normatívált és a degradált rendi helyzet között (Farkas 2013, 280–285; 2017). Fentebb rendi egyenlőtlenségeknek neveztem az egyének vagy csoportok rendi helyzetei szerinti egyenlőtlenségeket. Tehát a következőkben ennek megfelelően határozom meg a rendi réteg és a rendi rétegződés fogalmát. *Rendi rétegnek* nevezzük a hasonló rendi helyzetben lévő egyének összességét. *A tipikus rendi helyzeteknek megfelelően a következő tipikus rendi rétegeket különböztetjük meg egymástól: (1) a privilegizált rendi réteg, (2) a normatívált rendi réteg és (3) a degradált rendi réteg.*

Felfogásom szerint a rendi rétegek önmagukban csupán kategoriális csoportok, amelyek tagjai elvileg nem alkotnak – azonban a valóságban esetlegesen alkothatnak – társadalmi csoportot, illetve társadalmi egyesülést. *A privilegizált rendi réteg* a privilegizált rendi helyzetben lévő egyének összessége; tehát azon egyének összessége, akikre nézve a valóságban érvényben lévő, illetve a valóságban érvényesülő intézményes szabályrendszer a feltételezett általános intézményes szabályrendszerhez képest érdekeik irányában tér el, előnyös megkülönböztetések mint privilégiumok révén kedvezőbb körülményeket teremtve érdekeik érvényesítéséhez. *A normatívált rendi réteg* a normatívált rendi helyzetben lévő egyének összessége; tehát azon egyének összessége, akikre nézve a valóságban érvényben lévő, illetve a valóságban érvényesülő intézményes szabályrendszer hasonlóan előnyös vagy hátrányos körülményeket teremtene érdekeik érvényesítéséhez, mint amilyen körülményeket a feltételezett általános intézményes szabályrendszer teremtene számukra. *A degradált rendi réteg* a degradált rendi helyzetben lévő egyének összessége; tehát azon egyének összessége, akikre nézve a valóságban érvényben lévő, illetve a valóságban érvényesülő intézményes szabályrendszer a feltételezett általános intézményes szabályrendszerhez képest érdekeikkel ellentétes irányba tér el, hátrányos megkülönböztetések révén kedvezőtlenebb körülményeket teremtve érdekeik érvényesítéséhez.

A különböző rendi helyzetek egymáshoz képest társadalmilag egyenlőtlen helyzetek, így a különböző rendi rétegek rangsorba rendezhetők a társadalmi egyenlőtlenségek szempontjából. *A rendi rétegződés az adott társadalom rendi egyenlőtlenségek szerinti rétegződése, azaz a rendi rétegek – a privilegizált, a normatívált és a degradált rendi*

réteg – rendi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága. Rendi rétegződésről akkor beszélhetünk, ha (1) az egyes egyénekre vagy csoportokra a kifejezett értékek alapján feltételezett általános intézményes szabályrendszerben megfogalmazott intézményes szabályokhoz képest különböző intézményes szabályok vonatkoznak; (2) a valóban érvényben lévő, illetve a valóságban érvényesülő szabályok az egyes egyének vagy csoportok érdekeivel egyező vagy ellentétes irányba térnek el az előfeltételezett általános intézményes szabályrendszerhez képest, és (3) ezek az eltérések különböző mértékben előnyösek vagy hátrányosak az egyes egyének vagy csoportok számára, érdekeik érvényesítése szempontjából.

A rendi rétegződés empirikus kutatásában természetesen nemcsak a három tipikus rendi réteget különböztethetjük meg egymástól, hanem ehhez képest részletesebb rétegződést is felmérhetünk, több rendi réteg (például a privilegizáltakon belül a kiemelkedően privilegizált réteg és kevésbé privilegizált réteg) megkülönböztetésével. A rendi egyenlőtlenségek nagyvonalú empirikus felismerése általában nem jelent nagyon nehezen megoldható feladatot, azonban ezen egyenlőtlenségek nagyságának a mérése már jóval nehezebb feladat. Tehát az empirikus kutatásban a rendi rétegek nagyvonalú megkülönböztetése és rangsorolása valószínűleg nem jelent nagy problémát, azonban a rendi rétegek közötti társadalmi távolságok már jóval nehezebben becslhetők fel.

A rendi rétegződés fogalma a társadalmi egyenlőtlenségek normatív vonatkozásának kifejezésére szolgáló olyan általános fogalom, amely – a társadalmi helyzetrétegződés és a társadalmi állapotrétegződés fogalmához hasonlóan – elvileg bármilyen társadalmi csoport elemzésére szolgálhat. Ilyen értelemben természetesen nem csupán a feudális társadalom rendi rétegződéséről, hanem a modern társadalom rendi rétegződéséről is beszélhetünk; valamint a rendi rétegződést általában megtalálhatjuk a viszonylag kisebb társadalmi csoportokban (pl. a társadalmi szervezetekben vagy a kisebb területi társadalmi csoportokban) is. A rendi rétegződés elvileg a társadalmi élet szféráján belüli rétegződés, azonban – amennyiben az adott társadalmi csoport általunk úgynevezett heterogén társadalmi csoport – a rendi rétegek a valóságban nagyrészt elkülönülhetnek egymástól a magán- és a közösségi élet szférájában is.⁵

E tanulmányban a következő két összefüggéssel már érdemben nem foglalkozom. Egyrészt, a társadalmi struktúra hosszabb távon kialakítja, illetve meghatározza az adott társadalmi struktúrának megfelelő rendi rétegződést. A társadalmi osztályhelyzet alapvetően meghatározza azt, hogy az adott társadalmi osztály tagjai milyen valószínűséggel kerülhetnek a különböző rendi rétegekbe. Másrészt, a rendi rétegződés jelentős következményekkel jár különösen az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségekre és a társadalmi állapotrétegződésre, valamint az adott társadalom teljesítőképességére nézve.

(Összefoglalás) Ebben a tanulmányban más kutatók felfogásaihoz képest új felfogásban tárgyaltam a társadalmi egyenlőtlenségeket és a társadalmi rétegződést. A tanulmány első részében meghatároztam a társadalmi egyenlőtlenségek fogalmát és megkülönböztettem egymástól a társadalmi egyenlőtlenségek típusait. Eszerint társadalmi egyenlőtlenségeknek nevezük az egyének vagy csoportok között a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeiben mint a cselekvések meghatározó tényezőiben vagy következményeiben meglévő egyenlőtlenségeket. A társadalmi egyenlőtlenségek típusai vagy formái: a helyzetbeli, az állapotbeli és a rendi társadalmi egyenlőtlenségek.

A helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségek az egyének vagy csoportok társadalmi helyzetei szerinti egyenlőtlenségek az adott egyének vagy csoportok között, amelyeket elvileg a helyzeti társadalmi erő egyenlőtlenségei fejeznek ki. Az állapotbeli társadalmi

egyenlőtlenségek az egyének vagy csoportok között általában az érdekérvényesítés mértéke, azaz a társadalmi állapotok (főleg a társadalmi javakkal való ellátottság mértéke) szerinti egyenlőtlenségek. A rendi egyenlőtlenségek az egyének vagy csoportok rendi helyzetei szerinti egyenlőtlenségek.

A tanulmány második részében meghatároztam a társadalmi rétegződés fogalmát és – a társadalmi egyenlőtlenségek típusainak megfelelően – különbséget tettem a társadalmi rétegződés típusai között. Eszerint a társadalmi réteg a társadalmi egyenlőtlenségek adott formája szerint hasonlóan előnyös vagy hátrányos helyzetben vagy állapotban lévő egyének összessége. A társadalmi rétegződés a társadalmi rétegek társadalmi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága. A társadalmi egyenlőtlenségek típusainak vagy formáinak megfelelően a társadalmi rétegződés következő típusait vagy formáit különböztettem meg egymástól: (1) a társadalmi helyzetrétegződés, (2) a társadalmi állapotrétegződés és (3) a társadalmi rendi rétegződés.

A tanulmány harmadik részében viszonylag részletesebben tárgyaltam a társadalmi rétegződés típusait. A társadalmi helyzetréteg a közel hasonló mértékű helyzeti társadalmi erővel rendelkező egyének összessége, akik számára a társadalmi helyzet hasonló esélyt nyújt érdekeik érvényesítésére, azaz meghatározott társadalmi állapotok elérésére. A társadalmi helyzetrétegződés a társadalmi helyzetrétegek helyzetbeli társadalmi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága, tehát a társadalmi struktúra egyenlőtlenségi metszete.

A társadalmi állapotréteg a közel hasonlóan jó vagy rossz társadalmi állapotban lévő egyének összessége. A társadalmi állapotrétegződés a társadalmi állapotrétegek állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága. A társadalmi helyzetrétegződés – a rendi rétegződéssel (és a társadalmi kapcsolatokkal) összefüggésben – alapvetően meghatározza a társadalmi állapotrétegződést.

Meghatározásom szerint rendi rétegnek nevezzük a hasonló rendi helyzetben lévő egyének összességét. A tipikus rendi helyzeteknek megfelelően a következő tipikus rendi rétegeket különböztettem meg egymástól: (1) a privilegizált rendi réteg, (2) a normatívált rendi réteg és (3) a degradált rendi réteg. A rendi rétegződés az adott társadalom rendi egyenlőtlenségek szerinti rétegződése, azaz a rendi rétegek – a privilegizált, a normatívált és a degradált rendi réteg – rendi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága.

IRODALOMJEGYZÉK

- Blau, Peter M. 1987: *Contrasting Theoretical Perspectives*. In: Jeffrey C. Alexander – Bernhard Giesen – Richard Münch – Neil J. Smelser (eds.): *The Micro-Macro Link*. Berkeley: University of California Press, 71–85.
- Etzioni-Halevy, Eva 1993: *The Elite Connection: Problems and Potential of Western Democracy*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Farkas, Zoltán 1991: *Az általános szociológia vázlat*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Farkas, Zoltán 2010a: *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283037>
- Farkas, Zoltán 2010b: *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283151>
- Farkas, Zoltán 2013: *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Negyedik kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283678>
- Farkas, Zoltán 2016: Újra a rendi helyzetekről – I. rész. Privilegium és diszkrimináció. *JEL-KÉP*, 3: 93–105.
- Farkas, Zoltán 2017: Újra a rendi helyzetekről – II. rész. A rendi helyzet típusai. *JEL-KÉP*, 1: 79–93.

- Farkas, Zoltán 2018: A társadalmi rétegződés értelmezései. *Statistikai Szemle*, 96(5): 468–488.
- Farkas, Zoltán 2019: A társadalmi struktúra fogalma, összetettsége és a társadalmi hálózatok. *JEL-KÉP*, 2: 101–123.
- Grabb, Edward G. 1984: *Social Inequality. Classical and Contemporary Theorists*. Toronto: Holt, Rinehart and Winston of Canada.
- Hradil, Stefan 2010: Társadalmi helyzetek és miliók. Egy fejlett társadalom struktúrájának elemzése. In: Angelusz Rudolf – Gecser Ottó – Éber Márk Á. (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. Budapest: ELTE, 396–428.
- Saunders, Peter 1990: *Social Class and Stratification*. London: Routledge.
- Scott, J. [1996]: *Stratification and Power: Structures of Class, Status and Command*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Scott, John 2002: Social Class and Stratification in Late Modernity. *Acta Sociologica*, 45(1): 23–35.
- Vanfossen, Beth E. 1979: *The Structure of Social Inequality*. Boston, MA: Little, Brown and Company
- Weber, Max 1967: *Gazdaság és társadalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max 1987: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Zhou, Xueguang 2005: The Institutional Logic of Occupational Prestige Ranking: Reconceptualization and Reanalyses. *American Journal of Sociology*, 111(1): 90–140.

JEGYZETEK

- 1 A szóban forgó elméletben a fogalmak és összefüggések szorosan kapcsolódnak egymáshoz, az egész elmélet áttekintéséhez az olvasó segítségére lehetnek a Társadalomelmélet vázlatai, amelyek elérhetők innen: <https://www.researchgate.net/project/Tarsadalomelmélet-vazlata-1-4-resz>
- 2 Az emberi élet, különösen a közösségi és a társadalmi élet szférájáról lásd: Farkas 2010b, 235–242.
- 3 A kulturális értékeken belül a közösségi és a társadalmi értékek megkülönböztetéséről lásd: Farkas 2010b, 102–108.
- 4 Ebben a tanulmányban nem foglalkozom érdemben azzal a kérdéssel, hogy a szoros társadalmi kapcsolatokkal (és azonossági társadalmi viszonyokkal) egymáshoz fűzött egyének és szoros társadalmi kapcsolataik összessége társadalmi egyesülést alkot. Az egyesülésen belüli szoros társadalmi kapcsolatok rendszeres társadalmi együttműködést határoznak meg az egyének között. A laza társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyének és laza társadalmi kapcsolataik összessége társadalmi hálózatot alkot, amely az egyesüléshez képest lazább szerveződésnek tekinthető. A hálózaton belüli laza társadalmi kapcsolatok által meghatározott szándékosan pozitív társadalmi hatások és kölcsönhatások alkalmasszerűek az egyének között, a társadalmi kapcsolatok adott érdekek érvényesítésére aktualizálódnak.
- 5 A heterogén társadalom fogalmáról lásd: Farkas 2010b, 269–271.